

Egy kreált délszláv állam pusztulása

A balkáni délszláv nacionalizmusok gyökerei

1918. december 1-jén Belgrádban kikiáltották a délszláv népek évszázados államát, egy közös délszláv államot, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot, vagy ahogy később sokan nevezték, az első Jugoszláviát. Valahogy így fogalmazták meg az itteni történelemkönyvek ezt a XX. század eleji történelmi tényét. Ez az álom azonban már születésekor egyeseknek rémálom volt. Zágrábban erősen tiltakoztak a monarchisztikus formája miatt. A macedónok délszerbként, a muzulmánok eltörökösödött szerbként, a montenegróiak hegyvidéki szerbként nem egységesen érezték álmaik netovábbjának, nem beszélve az államidegennek tekintett, alapvető emberi jogaikban megcsönkített magyarokról, németekről, olaszokról, albánokról... Ezek után az államot a névváltoztatás, a meghozott különféle alkotmányok sem tudták megmenteni a széthullástól (1941. április 17.), amit minden idők legvéresebb polgárháborúja követett, ahol nem a megszálló csapatok követték el a legvéresebb tetteket, hanem az itt élők egymás között.

A háború végén a katonailag legerősebb, politikailag legszervezettebb hatalom, a Jugoszláv Kommunista Párt vette át az irányítást a megfélemlített hatalmú Josip Broz Titóval az élen. Megszületett a titói Jugoszlávia, amely csak addig létezhetett, ameddig névadója és megkreálója élt. Tito halálával (1980. május 4.) felszínre kerültek az addig szőnyeg alá söpört problémák, s mint az összenyomott rugó, mindez elemi erővel ütött vissza. A „nagy délszláv álom” végleg (?) sírba szállt. A pusztulás okaiként a nacionalizmust, a vallási különbözőségeket, a muszlim tömb számának gyors növekedését, a terhes történelmi múltat, a szocializmus gyors eltűnését és a többpártrendszer megjelenését szokták megjelölni. Abban azonban mindenki egyetért, hogy a fő ok a legnagyobb itt élő nemzetek nacionalizmusa volt.

E rövid tanulmány ez utóbbi kérdés történelmi gyökereit próbálja boncolgatni, a teljesség igénye nélkül.

A jelenkori balkáni délszláv nacionalizmusok gyökereit a XIX. század közepén kell keresnünk. 1844-ben látott napvilágot Ilija Garašanin szerb alkotmányvédő, miniszterelnök és külügyminiszter elhíresült műve, a Načertanije. Itt olvasható a következő két mondat: „Szerbia kicsi, de ez az állapot nem marad-

hat fenn”, és „Ahol egy szerb is található, ott van Szerbia.”

Ehhez kapcsolódik a szerb irodalom és a szerb cirill ábécé (azbuka) megteremtőjének, Vuk Stefan Karadžićnak a nyelvi okfejtése. Szerinte mindenki, aki az ún. što nyelvjárásban beszél, szerbnek tekinthető, akiket csak vallásuk tesz különbözővé. Szerb nyelvet beszélnek a Drina, a Timok folyók völgyében, a Duna és a Stara planina hegység közt, Koszovó-Metóhiában, Bosznia-Hercegovinában, Zetában (Montenegró), Bácskában, a Bánságban, a Szerémségben és Dalmáciában. Ez a térség 5 millió szerb lélek hazája.

Az 1830-as években horvát részről Ljudevit Gaj és Juraj Strossmayer püspök támogatta a što nyelvjárás terjedését. Ám az ellentábor, Ante Starčević az élen, a püspököt a jugoszláv eszme terjesztésével, a horvátok elnemzetietlenítésével vádolta meg. Starčević szerint „Macedónia és Németország, illetve a Duna és az Adriai-tenger között a teljes népesség csupán egyetlen nemzetiséget képez, csak egyetlen életet, a horvát életet testesíti meg.” Nála a Nemanjićok Horvátország északi részét birtokolták, Miloš Obilić pedig a rigómezei csatában megölve a szultánt „horváthoz illő tettet” hajtott végre. Ez a szerb és horvát felfogás nem igazán egyeztethető össze.

Az első világháború végén Horvátország mégis belement a közös délszláv állam létrehozásába, akkor is, ha inkább a köztársaságnak, mintsem a monarchiának volt a híve. Ez az ország feldarabolásának a félelméből fakadt, márpedig ezt el akarta kerülni. Az Osztrák-Magyar Monarchiában sikerült összehozni minden horvát többségű területet. Itt egyaránt élt a tömb, de a szórvány horvátság is. Az előbbit kellett egyben tartani. Ez sikerült is. A horvátok számára a következő lépés a köztársaság kialakítása volt. Ez az álom végleg kútba esett, amikor 1928-ban a szkupsztinában agyonlőtték Stjepan Radić vezető horvát politikust és társait. Ez a horvát szélsőségesek malmára hajtotta a vizet, csakúgy, mint a zavargásokat vérbe fojtó királyi diktatúra (1929) bevezetése, az usztasa párt betiltása. 1934-ben a marseille-i merénnyellett jött a kontra, amikor megölték Sándor királyt. A Horvát Bánság 1939-es születése csak vihar előtti csend volt. A szerbek számára ez túl sok volt, a horvátok szá-

mára viszont kevés. A jasenováci és Stara Gradiška-i haláltáborokban lezajlott szerb népirtás még jobban felkorbácsolta a kedélyeket. A háború végén Tito partizánjai vissza is vágtek. A rengeteg emigráns mellett állítólag mintegy 40 000 horvátot öltek meg.

A háború után mindkét oldalon maradtak olyanok, akik az önállóság és a maximális nemzeti határok megvalósítása mellett törtek lándzsát. Ezen a téren talán a horvátok jártak az élen Franjo Tuđman munkássága révén. Ő volt Tito legfiatalabb tábornoka. Ígéretes katonai karrier elé nézett, de ehelyett a politikai pályát választotta, s hamarosan a jasenovaci eseményeket tagadók csoportját erősítette. Írásai és fel fogása miatt, amit nem rejtett véka alá, börtönbe került, ahonnan Miroslav Krleža Titónál tett személyes közbenjárásának köszönhetően szabadult (1972). De ő továbbra is tántoríthatatlan maradt, s 1981-ben újabb három év börtönt kapott. Ezzel viszont a horvát nacionalisták szemében megdicsőült. Vezérük lett, aki 1991. június 25-én kihirdette Horvátország függetlenségét. Szerbiával, a horvátországi szerbséggel s a Jugoszláv Hadsereggel szemben megvédte országa határait. 1995-ben Daytonban a Horvát Köztársaság létét elfogadtatta a világgal.

Az ő tökéletes ellenlábasa volt Slobodan Milošević, aki politikai karrierjét Ivan Stambolićnak köszönhetette. 1986-ban a Szerb Kommunista Szövetség elnöke, 1989-ben a Szerb Köztársaság elnöke, majd 1997-ben a Jugoszláv Köztársaság első embere lett. Hatalmi bázisát az 1990-ben általa alapított Szerb Szocialista Párt képezte, amely segítségével saját fennhatósága alá vonta a valamikori szövetségi szerveket, mint pl. a hadsereg, a rendőrség, a vámőrség, az igazságszolgáltatás... Ennek birtokában fogott hozzá háborúhoz, amelyeket katonailag megnyert, de politikailag elveszített, aminek következménye a többszörös NATO-intervenció, gazdasági zár lat és csőd, menekültáradat, szerb területek elvesztése lett. Míg Franjo Tuđman sikereinek csúcán távozott az élők sorából (1999), Slobodan Milošević viszont a hágai börtönben politikailag, lelkileg megtörve halt meg (2006).

„Boszniát, akárcsak Jézus Krisztust, felfeszítették két lator közé.” (Marko Vesović) Nagy igazság van ezekben a sorokban, ha a leginkább jugoszlávnak tekinthető tagköztársaság sorsát vesszük górcső alá. A bosnyák nacionalizmus a legenyhébb formákból indult ki, sőt valahol történelmi kényszerből fakadt, ha lehet ilyet mondani. 1878-ban a berlini kongresszuson az akkori nagyhatalmak az Osztrák-Magyar Monarchia fennhatósága alá helyezték ezt az addig hatar menti, a Balkánba mélyen beékelődő török tartományt. A helybéli muszlim lakosság félelemből fegyvert ragadott a beözönlő keresztény hadakkal szem-

ben, aminek több ezer áldozata és több tízezer emigránsa lett. A bécsi udvar azonban gyorsan tanult az eseményekből, és a hátrányból előnyt igyekezett faragni, nem kis sikerrel. Az új (közös) tartomány kormányzója Kállay Benjamin lett. Történészként, a balkáni népek kiváló ismerőjeként, aki nyelvüket is jól beszélte, igyekezett megnyerni e háromvallású vidék lakosságának a többségét. A csalódott szerbséggel ez nehezen ment, hisz ők a szomszédban levő anyanemzet felé sóvárogtak, ahonnan meg is kapták a szükséges támogatást. A horvátokkal nem volt baj, hisz ők egy államba kerültek anyanemzetükkel, s vallásuk is azonos volt az állam domináns vallásával. A bosnyákok lebegtek az úrben, s ekkor a balkáni népek történelmét kiválóan ismerő Kállay, a bogumil-patarén, majd muszlim gyökerekből kiindulva, rámutatott a bosnyák lakosság különállási törekvéseinek jogosságára, hogy megőrizték identitásukat a szerb, illetve horvát szorítógyűrűben. Magyarán, Bosznia harmadik történelmi nemzetének kiáltotta ki a muzulmán vallású bosnyákokat, kiknek szabad vallásgyakorlást biztosított, a közös hadseregben külön alakulatokba sorozták őket, felruházva külön ismertetőjelekkel (fez viselete, handzsár használata...). Ezzel a Monarchia oldalára állította a muszlimokat, akik az uralkodóhoz való hűségük és hálájuk számtalan példáját mutatták az I. világháborúban. Az új délszláv államban, mindeneke előtt Belgrádban, igyekeztek ezt a Monarchia által biztosított kiváltságot eltörölni, mondván, a bosnyákok főleg eltörökösödött szerbek. Ez kiváló táptalajt biztosított a muszlim nacionalizmusnak, amely német közreműködéssel a II. világháborúban éri el csúcst (13. SS-Handzsár hadosztály kegyetlenkedése a szerb lakossággal). Mindez válasz volt a csetnikek és a partizánok által elkövetett brutalitásokra a muszlimokkal szemben).

Ebben a vérzivataros időben kezdi el politikai tevékenységét a mélyen vallásos családból származó Alija Izetbegović, aki elveti mind az usztasa, mind a kommunista eszméket, s a kiutat népe vallási, politikai szabadságának biztosításában keresi. Emiatt a titói Jugoszláviában 1946 és 1949 közt többször megjárja a munkatáborokat. 1970-ben Iszlám deklaráció címen megjelent, az állam és a iszlám kapcsolatát fessegető munkáját betiltják. Sokan ezt tartják a bosnyák-muszlim nacionalizmus alapkövének. Politikai tevékenységéért 1983-ban 12 év börtönre ítélik, de külföldi emberjogi szervezetek nyomására 1988-ban szabadul. 1990-ben megalakítja fő bázisát, a Demokratikus Akciópártot, s még abban az évben Bosznia-Hercegovina elnökségének elnökévé választják meg.

1991 márciusában a hadban álló, de kompromisszumokra mindig hajlamos Milošević és Tuđman titokban egymás közt felosztották Boszniát. Ek-

kor hangzott el Marko Vesović híres mondata. 1992 februárjában ellenlépésként Izetbegović népszavazást hirdetett meg, amelyre a lakosság 67% ment el, és a résztvevők 99,4% a függetlenség mellett állt ki, amit az év április 7-én ki is kiáltottak, s amit az Amerikai Egyesült Államok azonnal elismert. Ezzel viszont végérvényesen maguk ellen fordították a szerbeket és az ő nagy támaszukat, Slobodan Miloševićet. Megkezdődött a boszniai háború, az addigi háborúk közt a legvéresebb, többek közt Sarajevó és Mostar ostroma, szerb-horvát, horvát-bosnyák, szerb-bosnyák majd horvát-, bosnyák-szerb harcok, amelyeket nyugati, mudzsahed, szerb, orosz, ukrán önkéntesek, illetve a Jugoszláv Hadsereg egységei tettek átláthatatlanná. Mindennek következménye majd 100 000 halott, több százezer menekült, olyan tragédiák színhelye, mint Srebrenica... A NATO-beavatkozás és az 1995-ös daytoni egyezmény vetett mindennek véget. A részben pacifikált Bosznia-Hercegovina nemzetiségi kantonokra lett osztva. Jövője mind a mai napig bizonytalan.

Az egész balkáni válságnak azonban még hátra volt a legalapvetőbb része, Koszovó. Sokak szerint itt indult el minden. Az albán elszakadási törekvések erősítették fel a szerbek veszélyeztetettségi érzéseit, s azontúl a szerb nacionalizmust. Ebben a megállapításban sok igazság rejlik. De hol vannak a szerb-albán ellentétek gyökerei?

Erre nehéz választ adni, de talán az 1689/90-es Karpos-féle lázadásból kellene kiindulnunk. Ekkor a török uralom ellen egységesen fegyvert fogtak a térségben élő macedónok, albánok és szerbek. A felkelés a Szent Liga seregeinek visszavonulásával, Szkopje török részről történő visszafoglalásával kudarcra volt ítélve. Az oszmán hadak, hogy biztos háttérrel vonulhassanak tovább, tatár kísérorhadaknak szabad prédát engedtek, s ők hatalmas kegyetlenkedéseket végrehajtva álltak bosszút. E vérzivatar egyik következménye volt a katolikus és a felkelésben részt vett albánság kiirtása, valamint a szerbség elvándorlása (III. Arsenije Čarnojević pátriárka vezetésével mintegy 30-40 000 szerb család menekült el a Magyar Királyság területére). Mivel így óriási területek maradtak üresek, az isztambuli udvar birodalomhű, muszlim vallású albánokkal telepítette be a vidéket, akik elfoglalták a katolikus véreik és az elmenekült szerbek otthonát, földjeit.

Az 1875-ben kitört törökellenes boszniai felkelésre 1876-ban a szerb-montenegrói államok válasza egy összehangolt támadás volt, azzal a céllal, hogy vereséget mérjenek a törökökre és megszerezzék, majd felosszák Bosznia-Hercegovinát. A harcok során a szerb seregek egy része Niš irányába tört előre, s a szandzsák elfoglalása után megkezdte a tér-

ség megtisztítását, aminek mintegy 600 vegyes vagy főleg muszlim lakosú falu látta kárát. Innen több tízezer ember elmenekült, akiknek száma 1878 után csak nőtt (a berlini kongresszus a niši, toplicei, piroti és vranjei körzetet Szerbiának ítélte, s az ottani muszlim lakosság, mindenét hátrahagyva, tömegesen menekült). A menekültek száma a mai napig vitatott de 35 000 és 80 000 közé tehető. Ők az akkor alakított Koszovó vilajet területére menekültek, és az ott levő szerbeken álltak bosszút oly módon, hogy megfosztották őket vagyonuktól. Az elkövetkező évtizedekben mintegy 50-60 000 szerb hagyta el a térséget. Ezt hívják a szerb történészek kis szerb népvándorlásnak. Koszovó és térsége így hamarosan abszolút albán többséggel bíró terület lett. A Szerbiába menekültek természetesen magukkal vitték a gyűlölet magvát, amit elhintettek utódaikban.

E szerb fellépésnek azonban az albánságra akaratlanul is volt egy pozitív hatása. A veszélyeztetettségi érzés tömörítette soraikat, és talán először a történelemben összefogtak a katolikus és a muzulmán albánok, hogy megvédjék magukat és területeiket. Így jött létre a Prizreni Liga, amely ha végül is elbukott (1881), de megmutatta az albánok erejét és azt, hogy közösen célba tudnak érni. Ez az összetartás azóta is a fő fegyverük maradt.

A szerbek az I. és a II. balkáni háború idején vágta vissza (1912-1913). A tengeri kijáratra áhító szerbek Koszovón és Észak-Albánián át akarták elérni az Adriát. Mivel ezen térséget magukénak akarták, igen agresszívan léptek fel az albán lakossággal szemben. A mai napig nem tudni, mennyien estek áldozatul és mennyien menekültek el, de mindkét esetben tízezekekről van szó. Végül az Osztrák-Magyar Monarchia és Nagy-Britannia fenyegetőzésének köszönhetően a szerbek visszahúzódtak. A tengerre nem kaptak kijáratot, létrejött Albánia, de Koszovó szerb kézre került. Az I. világháború olaj volt a tűzre. 1915-ben a visszavonuló szerb csapatokból az albánok vették ki a vámot, majd 1918-ban a visszaérkező szerb katonák pusztítottak az albán lakosság soraiban.

Az újonnan alakult délszláv államban a szerb hatalmi körök mindent megtettek, hogy Koszovót szerbé varázsolják. Előbb a szerb földreform idején, majd a harmincas években több hullámban mintegy 100 000 szerb telepet juttattak földhöz ebben a térségben, s közben mindent megtettek az albánok elűzése érdekében. Ez volt az elindítója az albánok gerillaharcának, amely kacak-mozgalom néven vált ismertté.

1941-ben a térség ura Olaszország lett, amely Nagy-Albánia létrehozásával teret adott az albán nacionalizmus tombolásának. A II. Prizreni Liga születése, a 21. SS Szkender-bég hadosztály létrejötte egy-

felől mintegy 10 000 szerb halálát, másfelől majd 100 000 albán betelepítését okozta. 1944-ben a térség urai a partizánok lettek, akik soraiban a szerb nemzetiségűek domináltak. A vezérkar szabad kezet adott nekik minden albán ellenállás letörésében. Hogy mekkora volt az albánok ellenállása, az vitatható, de a partizán erők durva fellépése a ballista felkeléshez vezetett, amelyet csak 1946-ban sikerült elfojtani. Aleksandar Ranković szerb származású teljhatalmú belügyminiszter egyfelől még az írmagját is ki akarta irtani az albán ellenállásnak, másfelől a bosszú is hajtotta. 1966-os látványos bukásáig félelemben tartotta az albánokat.

1968-ban azonban az elhíresült egyetemista forrongások leple alatt a koszovói albánság „Koszovó köztársaság!” felkiáltásokkal rukkolt elő, amit Titóék még lerendeztek, de mindez egyértelmű jelzés volt Belgrád felé: sürgősen lépni kell. Az 1974-es alkotmány, mint tudjuk, nagyfokú önállóságot adott mindkét tartománynak, s úgy látszott, a helyzet ezzel rendeződik. Tito halálával azonban minden kipattant, és a dolgok egyre ellenőrizetlenebbül kezdtek alakulni. 1981-ben „Koszovó köztársaság!” felkiáltásokkal vonultak ismét az utcára az albánok. Ekkorra az ottani lakosság összetétele is gyökeresen megváltozott. A hivatalos adatok szerint 1945-ben Jugoszláviában kb. 750 000 albán élt. 1981-re ez a szám elérte a több mint 1 730 000-et, s ebből több mint 1 300 000 Szerbiában lakott. Koszovón a lakosság 77%-a volt albán, s csak 13%-a szerb. Az elvesztett demográfiai háborúra és az albánok követeléseire Belgrád centralizációval, az 1974-es alkotmány visszavonásával, rendkívüli állapotok bevezetésével válaszolt. Ez azonban nem hozta meg a várva várt eredményeket. A horvátországi és boszniai szerb menekültek áradata sem volt hajlandó az ottani kialakult puszkaporos helyzet miatt Koszovóra letelepedni s ezzel javítani a népességi mutatókon, inkább a Vajdaságot vette célba.

A szerb rendőri fellépésre hamarosan megjött a válasz. 1993-ban megalakult az azóta elhíresült UCK, vagyis a Koszovói Felszabadítási Hadsereg. Elindult a fegyveres harc, ami napról napra ellenőrizhetlenebbé vált. A harcok 1997-től hirtelen fellángoltak, ami-

kor az Enver Hohxa-i szocialista Albánia összeomlott. Az ottani katonai raktárakból nemcsak kézfegyverek, de nagyobb számban nehéz fegyverek is kerültek az UCK kezére, amely egy évvel később már a tartomány 1/3-át vonta állandó ellenőrzése alá. A szerb rendőrség a vereség küszöbén állt. Slobodan Milošević ekkor döntött a hadsereg bevetése mellett. A Jugoszláv Hadsereg fellépése határozott és lehengető volt. Ugyanakkor elkövették azt a hibát, hogy mindenkiben ellenséget látva totális háború megvívásába fogtak. Ennek eredménye felől senkinek sem volt kétsége. Az abszolút katonai fölény lehengette az albánokat, akik fejvesztett menekülésbe fogtak. A világhálózaton megjelentek a menekülő civilek képei, a drámai hangvétellű cikkektől harsogott a világsajtó. A világ pedig nem nézhette tétlenül, hogy a XX. század végén Európa szívében eluralkodjon egy második világháborús hangulat. A világ egyedüli katonai tömbje, a NATO, támadásra szánta el magát. 1999. március 24-én beindult a hadigépezet. Az eredmény ekkor sem volt kétséges. Június 9-ére a Jugoszláv Hadsereg vereséget szenvedett. Egységei elhagyták Koszovót, ahol azóta megszületett a független s nemzetközileg egyre több felől elismert Koszovói Köztársaság.

A szerbség történelmi vereséget szenvedett. Ennek nem annyira fizikai, mint lelki feldolgozása még várat magára, s egész biztos, nem lesz egyszerű. Kevesebb mint 100 év alatt megélték saját felemelkedésüket és bukásukat. Mi, akik túléljük a trianoni békekötés minden következményét, talán a legjobban megértjük őket, bár mindezt ők nem látják, hisz saját sebeik még annyira frissek és fájdalmasak, hogy ez náluk mindent elvakít. Az biztos, hogy a Balkán már többet nem lesz olyan, amilyen volt. Mint ahogy az is biztos, hogy ismét bebizonyosodott, hogy azok a mesterséges kreációk, amelyek során figyelmen kívül hagyják a térség hosszú évszázadok alatt kialakuló történelmi, etnikai, vallási, gazdasági, társadalmi viszonyait, azok rövid időn belül halálra vannak ítélve. Talán Churchillnek volt igaza, aki valahogy úgy fogalmazott: a Monarchia megsemmisítése nem történelmi szükségszerűség volt, hanem politikai érdek.